

HOPS KÄSI- JA TAIDETEOLLISUUSALAN AMMATILLISESSA PERUSKOULUTUKSESSA

Opinto-ohjaajakoulutuksen kehittämistehtäväni lähti liikkeelle koulutuskuntayhtymämme laatutyöstä. Työn edetessä kävimme läpi eri prosesseja ja toimintamallejamme, joista opetus, ohjaus - prosessin yksi pääkohdista on hopsin laadinta opiskelijoillemme. Yksiköissämme oli suuria eroja hopsin toteutuksessa sekä ymmärryksessä siitä mistä hops koostuu. Ongelmana koettiin myös hopsin laadinta sekä arkistointi. Perehdyttyämme paremmin opetushallituksen uusimpiin ohjeisiin, loppu vuodelta 2012, päätimme että lähdemme yhtenäistämään hopsin laadintaamme sekä luomaan uutta ehopsia Wilmaan, EHops oli ollut käytössä osittain vain yhdessä yksikössämme aikaisemmin. Tämä hopsin kehittämistyö aloitettiin keväällä 2013 ja se jatkuu edelleen. Tavoitteena on että uusi eHops Wilmassa on valmiina käytettäväksi uusille aloittaville opiskelijoille syksyllä 2014.

MIKÄ HOPS?

Yleisesti ottaen hopsilla eli henkilökohtaisella opiskelusuunnitelmalla tarkoitetaan opiskelijan opintojen hahmottamista, opiskelijan lähtökohtien ja tavoitteiden selkeyttämistä sekä tulevaisuuteen suuntaavaa suunnittelua. Sen kohteena on opiskelijan oma polku koulutuksenjärjestäjän luomien opintomahdollisuuksien puitteissa, opintojen kokonaisuuden hahmottaminen ja jäsentäminen sekä valintojen tekeminen ja aikatauluttaminen. (Penttinen, Skaniakos, Ansela & Plihtari 2008 – 2011)

Kirjallisuudessa on yleensä esitetty kaksi erilaista hops - tyyppiä, rajattu ja avoin, jotka eivät kuitenkaan ole toisiaan poissulkevia. Rajatulla hopsilla viitataan suppeaan, lomakemuotoiseen hopsiin, joka nykyisin on usein toteutunut ns. eHopsin muodossa. Sen tehtävänä on auttaa opiskelijaa näkemään opintojen tutkintorakenne ja opintoihin kuuluva pakollisuus ja valinnaisuus. Avoimella hopsilla tarkoitetaan nimensä mukaisesti sellaista toteutusta, jossa opiskelija voi laajemmin pohtia omaa polkuaan esimerkiksi kysymyksiin, mistä tulen (tausta, aikaisemmat opinnot), missä olen nyt (miksi), ja mihin menen (toiveet ja odotukset, tavoitteet) avulla. Sen tavoitteena on auttaa opiskelijaa miettimään opintoja kokonaisvaltaisen kehittymisen näkökulmasta ja auttaa tunnistamaan omia motiiveja ja perustelemaan omia ratkaisujaan samalla tukien opiskelijan itsearviointitaitojaan. (Penttinen, Skaniakos, Ansela & Plihtari 2008 – 2011, 7.)

MIKSI HOPS?

Koulutuskuntayhtymämme ammatillisen perustutkintojen opetussuunnitelmien yhteisessä osassa sanotaan, että kaikille opiskelijoille laaditaan henkilökohtainen opiskelusuunnitelma (HOPS), joka on opiskelijan kehityssuunnitelma ja se tukee opiskelijan oppimista, urasuunnittelua ja itsearviointia. Opiskelusuunnitelma pohjautuu opetussuunnitelmaan sekä opiskelijan yksilöllisiin tarpeisiin ja suunnitelmiin. Se on suunnitelma, joka sitouttaa ja motivoi opiskeluun koko koulutuksen ajaksi. Opiskelusuunnitelman laatimisessa käytetään hyväksi esimerkiksi niitä tietoja, joita saadaan opintojen alkuvaiheessa aloittaville opiskelijoille jaettavasta tulohaastattelulomakkeesta.

Toimintamme perustuu lakiin ammatillisesta koulutuksesta (L 630/1998) ja asetukseen (A 811/1998) ammatillisesta koulutuksesta, jonka mukaan

- koulutuksen järjestäjällä on velvollisuus laatia opiskelijan yksilöllisiä valintoja mahdollistava opetussuunnitelma (L 630/1998, 11§)
- opiskelijalla on oikeus saada opetussuunnitelman tavoitteita ja vaatimuksia keskeisiltä osilta vastaavat aikaisemmin suorittamansa vastaavat opinnot tai muuten hankittu osaaminen arvioiduksi ja tunnustetuksi (A 811/1998, 3, 4 ja 12§) (OPH 2012:10, 139.)

MILLOIN HOPS LAADITAAN?

Monilla ammatillisilla opettajilla on käsitys siitä että hops on vain ensimmäisen vuoden syksyllä tehtävä mekaaninen opintosuoritus. Tämä väärä käsitys pitäisi saada muuttumaan ymmärrykseksi siitä, että parhaimmillaan hops on mahdollisesti muuttuva suunnitelma joka tukee ihan koko opiskeluprosessia.

Opintojen alkuvaiheessa opiskelijan henkilökohtaista opiskelusuunnitelmaa lähdetään laatimaan yhteistyössä opiskelijan kanssa. Opiskelija perehdytetään hopsin laadintaan ja siinä käytettäviin työmuotoihin sekä työkaluihin esim. eHopsiin. Hopsin laadinnassa opiskelijaa avustaa ensisijaisesti hänen oman ryhmänsä ryhmänohjaaja. Tarvittaessa apuna suunnitelman laadinnassa on myös opinto-ohjaaja sekä muita opettajia ja asiantuntijoita. Koska hops on suunnitelma, se saa muuttua, ja tärkeää on että hopsia päivitetään määräajoin esimerkiksi opiskelijan kanssa käytävien kehityskeskustelujen yhteydessä vähintään kerran vuodessa. Mikäli opiskelija tarvitsee erityistä tukea opinnoissaan esim. oppimisvaikeuksien vuoksi, laaditaan hänelle lisäksi myös henkilökohtainen opiskelun järjestämistä koskeva suunnitelma, HOJKS. Hojks on lakisääteinen asiakirja, joka pitää päivittää ainakin kaksi kertaa vuodessa, yleensä ennen laskentapäivää.

Opintojen loppuvaiheessa pyritään hopsissa myös katsomaan opintojen jälkeiseen elämään eli siihen mihin opiskelijan polku johtaa opintojen jälkeen. Opiskelijan henkilökohtainen polkuhan ei pääty vaikka opinnot ammatillisessa oppilaitoksessa sillä kertaa päättyvätkin. Hopsin tavoitteena on, että opiskelija oppii ottamaan enemmän vastuuta omista opinnoistaan ja valinnoistaan sekä elämästään kokonaisuudessa. Lisäksi itsereflektisyys ja tietoisuus omasta itsestä kasvaa. Ohjaajan näkökulmasta tässä korostuu sekä opiskelijan että hänen opintojensa kokonaisvaltainen hahmottaminen. (Penttinen, Skaniakos, Ansela & Plihtari 2008 – 2011, 9.)

MITEN HOPS LAADITAAN?

OPH ohjeistaa että hops laaditaan opiskelijalle kirjallisesti, mutta tapaa miten se laaditaan, on koulutuksen järjestäjän itsensä päätettävissä, eikä sitä ole tarkkaan rajattu. (OPH 2012:10) Nykypäivänä lomakkeiden laatiminen on jo hieman vanhanaikaista, joten pyrkimys monella koulutuksenjärjestäjällä on saada hops sähköiseen muotoon esim. Wilmaan tai vastaavaan oppilashallintojärjestelmään. Sähköisessä muodossa oleva eHops on paremmin hallittavissa oleva suunnitelma kuin paperinen versio. Paperiset lomakkeet ovat olleet usein hukassa, kotona tai jonkun opettajan, jossakin toimistossa, jollakin hyllyllä, josta sitä ei ole helppo löytää. Tai ainakaan päivitys ei ole ajantasainen. Siksi eHops lomakkeet ovat tulleet suureksi avuksi opiskelijoille, opettajille sekä ohjaajille, jotka yhteistyössä pyrkivät saamaan opiskelijan opinnoista mahdollisimman joustavia.

Keskusteleva eHops Wilmassa mahdollistaa sen, että opiskelija itse voi kirjoittaa, täydentää sekä päivittää hopsiaan itsenäisesti ilman ohjaavan opettajan läsnäoloa. Vastaavasti ohjaaja voi kommentoida eHopsia Wilmassa silloin kun se hänen aikatauluihinsa parhaiten sopii. Tämä siis mahdollistaa etäohjauksen hopsin laadinnassa. Wilmassa oleva hops, on mahdollista jakaa tiedoksi myös opiskelijan huoltajalle, jolloin myös hänellä olisi mahdollisuus seurata hopsia ja näin päästä sisään nuorensa ammatilliseen kasvuun ja ajatusmaailmaan.

Opiskelijan Wilmassa hopsia täydentää myös opintosuoritusote, johon kirjataan sekä oppimisen että osaamisen arviointi. Arviointi antaa opiskelijalle palautetta opiskelunsa etenemisestä sekä osaamisestaan esim. tutkinnonosien osien tavoitteiden oppimisesta sekä ammattiosaamisen näyttöjen kautta. Mahdollisista uusittavista opinnoista on Wilmaan mahdollisuus myös laittaa merkintä sekä perustelut. Nämä ohjaavat myös opiskelijan toimintaa hopsinsa päivityksessä.

Koulutuksen järjestäjän velvollisuus on henkilötietolain (523/1999) mukaisesti noudattaa hyvää tiedonhankintatapaa. Osa tutkintojen järjestämisessä syntyvästä aineistosta on salassa pidettäviä. Henkilökohtainen opiskelusuunnitelma kuuluu näihin salassa pidettäviin asiakirjoihin. (OPH 2012:9, 54.) On siis tärkeää varmistaa että henkilöstö on myös perehtynyt hyvään tiedonhallintatapaan, dokumentoitii sekä salassapitosääntöihin myös hopsin laadinnan yhteydessä. Kun hops lomakkeet poistuvat kansioista sekä toimistojen hyllyiltä ja ne viedään Wilmaan sähköiseen järjestelmään, se mahdollistaa myös paremman salassa pidettävyyden. Koulutuksen järjestäjän on kuitenkin varmistettava että vain ne henkilöt, jotka hopsia laativat yhteistyössä opiskelijan kanssa pääsevät näkemään sen myös Wilmassa.

MITÄ HOPS SISÄLTÄÄ?

Henkilökohtainen opiskelusuunnitelma hops pitää sisältää ainakin seuraavat asiat:

- opiskelijan henkilötiedot sekä tiedot ryhmästä ja ryhmänohjaajasta
- lyhyet kuvaukset opiskelijan aikaisemmista opinnoista ja työkokemuksesta
- opiskelijan oppimisen tavoitteet ja suoritustavat sekä aikataulu (myös työssäoppiminen ja ammattiosaamisen näytöt)
- opiskelijan vahvuudet ja tulevaisuuden suunnitelmat

- opiskelijan valitsevat valinnaiset tutkinnon osat ja vapaasti valittavat tutkinnon osat
- opiskelijan aikaisempien suoritusten osaamisen tunnustamiset
- oppimisen tuen tarpeet ja mahdolliset opiskelun rajoitteet (OPH 2012:10)

Kun opiskelijalle ammatillisessa peruskoulutuksessa tunnustetaan aikaisemmin hankittua osaamista tai opintoja, merkitään osaamisen tunnistaminen ja tunnustaminen hopsiin, ja opetus pitää suunnitella ja rakentaa jo opitun pohjalta. Osaamisen tunnistamisessa on kyse siitä, että selvitetään mitä opiskelija osaa opintoja aloittaessa. Siksi osaamisen tunnistaminen ja tunnustaminen, AHOT, on tehtävä aina ennen kyseisten opintojen toteuttamista. (OPH 2012:9) Opiskelijan oikeudesta saada suoritettavan tutkinnon perusteiden tavoitteita ja ammattitaitoa vastaavaa osaamista tunnustettua on määrätty laissa ja asetuksessa ammatillisesta koulutuksesta (L 630/1998, § 30, A 811/1998 § 12a ja 13) Myös opiskelijan opintoaika voidaan kolmivuotisessa peruskoulutuksessa pidentää neljään vuoteen ja sitäkin pidemmäksi perustellusta syystä, ja se on kirjattava hopsiin.

Näiden edellä mainittujen asioiden lisäksi voidaan hopsiin lisätä muitakin asioita kuten esimerkiksi alaa tukevia harrastuksia, ulkomaan vaihtojaksoja, tutor- ja oppilaskuntatoimintaa ja muita aktiviteetteja, joilla opiskelija on hankkinut lisäosaamista kyseiselle alalle tai jolla hänen katsotaan olevan erityisosaaja. Hops toimii näin myös yhtenä keskitettynä tietokantana, johon saadaan näkyväksi opiskelijan osaaminen kokonaisuutena. Monesti nämä mahdollisesti opintojen ulkopuoliset aktiviteetit jäävät huomaamatta ja niistä saatavat mahdollisuudet hyödyntämättä, jos pitäydytään vain siinä mitä osaamista koulutuksen järjestäjä voi antaa opiskelijalle opintojen aikana. Niillähän juuri luodaan uusia erilaisia osaajia tähän työelämään. Emmehän tässä muuttuvassa maailmassa tiedä millaista osaamista ja työpaikkoja tulevaisuudessa tarvitaan.

HOPS – OHJAUS OPISKELIJAN TUKENA

Yksi hops - ohjauksen keskeisiä tavoitteita on vahvistaa opiskelija omaa toimintaa ja aktiivisuutta. Ja uudet verkkomahdollisuudet luovat erilaisia toteutustapoja hopsn laadintaan. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että opiskelija jätettäisiin laatimaan itsenäisesti verkossa eHopsiaan yksin vaan henkilökohtaisen opiskelusuunnitelman toteutusta ja seuranta tuetaan jatkuvasti opinto-ohjauksella, jossa opiskelijalla on mahdollisuus avoimesti ja luottamuksella käsitellä kaikkia opintoihin liittyviä kysymyksiä ja ongelmia. (OPH 2012:10, 139.) Tyypillisiä hops - ohjausmuotoja ovat keskustelu, kysymysten esittäminen, asioiden todentaminen ja palautteen antaminen sekä opiskelijan että ohjaajan toimesta. Tätä keskustelua voidaan käydä sekä henkilökohtaisesti että verkossa eri alustoja käyttäen.

Opintojen suunnittelua ohjaavat monenlaiset opintoihin liittyvät kysymykset, joita opiskelija usein miettii. Niitä esimerkiksi ovat:

- MIKSI? opiskelijan omat kehittymistarpeet ja – tavoitteet, itsetuntemus ja oman osaamisen tunnistaminen

- MITÄ? opintojen kokonaisuus ja sisällöt, missä valintaa, mitkä mahdollisuudet
- MILLOIN? opintojen yleinen aikataulu, ohjelma suhteessa omaan elämäntilanteeseen
- MITEN? onko mahdollisuus eri opiskelumuotoihin tai –tapoihin, mitä vaihtoehtoja, onko minulla erityistarpeita ja miten niihin suhtaudutaan (Penttinen, Skaniakos, Ansela & Plihtari 2008 – 2011, 7.)

Ammatillisen koulutuksen eri vaiheissa opiskelijan opintojen aikana ohjausta antavia tahoja on lukuisia ja ohjauksen luonne vaihtelee hyvinkin paljon tilanteen, ohjaustarpeen ja ohjaajan mukaan. Oman ryhmän ryhmänohjaaja on kuitenkin se opiskelijan lähin ohjaaja, joka useissa tapauksissa pysyy samana koko opintojen ajan. Läsnä oleminen ja kuunteleminen ovat tärkeässä roolissa erityisesti henkilökohtaisessa hops - keskustelussa tai kehityskeskustelussa, joita käydään opiskelijan kanssa vähintään kerran vuodessa. Yksi hops - ohjauksen keskeisiä tavoitteita on vahvistaa opiskelija omaa toimintaa ja aktiivisuutta. Opiskelijat kehittyvät itseohjautuvuudessa vaihteittain ja siksi yksi ohjaajan tärkeistä tehtävistä onkin tukea opiskelijan itseohjautuvuutta ja vastuullisuutta opintojen edetessä. Oman oppimisen ja kehittymisen suunnittelussa on pohjimmiltaan kysymys opiskelijan itsearviointitaidoista ja itsetuntemuksesta, ja ohjauksen tulisi vahvistaa sitä

Opiskelijalle pitää painottaa että paras tulos saavutetaan, jos Hops - tapaamiseen ei tulla valmistautumatta. Hops prosessi tukee opiskelijaa ottamaan vastuuta omista opinnoistaan ja kasvamaan itseohjautuvuuteen. Ohjaajan tärkeä tehtävä on pyrkiä tunnistamaan, kuinka paljon ja minkälaista tukea opiskelija tarvitsee juuri sillä hetkellä ja siinä vaiheessa opintojaan sekä ammatillista kasvuaan. Ohjaajankin on hyvä huomioida, että ohjaustapaaminen on aina kaksipuolinen palautetilanne, joka toimii molempiin suuntiin: opiskelija saa palautetta ohjaajalta, mutta myös ohjaaja saa arvokasta palautetta opiskelijalta koskien opetusta ja ohjausta sekä opiskelijan omaa oppimisprosessia. (Penttinen, Skaniakos, Ansela & Plihtari 2008 – 2011)

KÄTA-ALAN HOPS MAHDOLLISUUDET - Oma polku osaajaksi vs. opintoputki artesaaniksi

Monella alalla nuorten ammatillisessa peruskoulutuksessa on vallalla edelleen opintojen suorittamisen putkiajattelu. Tässä putkiajattelussa suurin osa opiskelijoista laitetaan opiskelemaan samoja opintoja samalla tavalla samassa ajassa. Hurjimmissa tapauksissa myös vapaasti valittavat tutkinnon osat on valittu opiskelijoille valmiiksi ennen kuin he edes aloittavat opintonsa. Tämä johtaa siihen että opiskelijalla ei ole minkäänlaista valinnaisuutta tutkintoaan suorittaessa eikä hopsille nähdä tarvetta. Tämä on ymmärrettävää siltä osin, koska näillä asiantuntijoiden tekemillä valinnaisuuksilla pyritään saavuttamaan kaikille opiskelijoille samanlainen osaaminen kun he valmistuvat. Jos koulutuksenjärjestäjä tekee aktiivisesti yhteistyötä työelämän kanssa ja pyrkii jatkuvasti kehittämään koulutustaan työelämän tarpeita varten ja samanlaisia alan osaajia pitää kouluttaa vuosittain paljon, on asia varmasti ymmärrettävää. Mutta koska nykypäivänä mikään muu kuin muutos ei ole pysyvää, niin erilaisten opintopolkujen ja valinnaisuuksien mahdollistaminen opiskelijoille on enemmän kuin välttämätöntä.

Käsi- ja taideteollisuusosalalla, joka on hyvin pieni ala ja jolla ns. korvamerkittyjä työpaikkoja on hyvin vähän, on aivan elinehto mahdollistaa erilaisia omia polkuja valmistua alan osaajaksi eli artesaaniksi. Hopsin laadinta voidaan aloittaa heti alkuvaiheessa mahdollisesti yksinkertaisilla kysymyksillä siitä mistä opiskelija on tulossa, mihin hän on menossa ja kuinka kauan hän on ajatellut näiden opintojen parissa viettää? Jo lyhyessäkin keskustelussa opiskelija usein kertoo menneisyydessään tapahtuneista mahdollisesti myös vaikeista asioista, jotka ovat häneen vaikuttaneet ja myös niistä unelmista, haaveista sekä tavoitteista mitä hänellä on opintojen päätyttyä tai kauempana tulevaisuudessaan. Mahdollisesti hän osaa jo mainita alan ammatin tai työpaikan jossa hän haluaa tulevaisuudessa toimia. Toisilla perustutkinto on selvä välivaihe seuraaviin opintoihin alalla. Näiden perusajatusten selvittäminen auttaa ohjaajaa kartoittamaan millaista ja miten paljon ohjausta opiskelija mahdollisesti tarvitsee. Tässä ohjaaja saa myös vinkkiä siitä, mihin suuntaan opiskelijaa kannattaa lähteä ohjaamaan esimerkiksi valinnaisissa tutkinnon osissa, jotta asetettu tavoite on mahdollista saavuttaa. Mutta koska kyseessä on suunnitelma, hops, se saattaa matkalla myös muuttua, niin kuin myös elämä itsessään.

Aloittavalle artesaaniopiskelijalle ei siis opintojen alkuvaiheessa osaa kukaan täysin selkeästi kertoa millaisessa työpaikassa hän tulee tulevaisuudessa toimimaan. Käsi- ja taideteollisuusalan perustutkinto antaa opiskelijalle paljon erilaisia taitoja ja tietoja sekä työkaluja, joista hän itse rakentaa omaa polkuaan valitsemansa alan ammattilaiseksi. Hops ja hops - ohjaus on yksi näistä työkaluista, joka häntä ohjaa ja tukee matkan varrella alan osaajaksi. Pitää myös muistaa, että aikuisten oppimiseen liittyvä itseohjautuvuus on myytti. Eri-ikäiset opiskelijat kehittyvät itseohjautuvuudessa vaihteittain ja tämä pitää myös ottaa huomioon hopsia työstettäessä, oli opiskelija minkä ikäinen tahansa.

Koska tutkinto rakentuu sekä pakollisista että valinnaisista tutkinnon osista on oleellista jo opintojen alkuvaiheessa kertoa opiskelijalle mitkä ovat hänen mahdollisuutensa ja vaihtoehtonsa päästä vaikuttamaan omaan opiskelupolkuunsa ja ketkä häntä näissä asioissa mahdollisesti osaavat parhaiten ohjata sekä tukea. Hops keskustelut, hops – työpajat sekä vertaisoppiminen muilta alan opiskelijoilta ovat hyväksi havaittuja ohjauksen työkaluja. Hops – työpajaan opiskelija saa tulla tarpeen niin vaatiessa työstämään omaa hopsiaan ja samalla kysyä ohjaajalta vinkkejä ja apua mahdollisessa ongelmatilanteessa. Koska työpajassa läsnä on usein myös muita eri - ikäisiä ja eri osastojen opiskelijoita, viriää mielenkiintoista keskustelua myös heidän kokemuksistaan ja valinnoistaan.

Käsi- ja taideteollisuusalan perustutkinnossa olevat ammatilliset valinnaiset tutkinnon osat sekä vapaasti valittavat tutkinnon osat mahdollistavat hyvin jo opintojen aikana lähteä rakentamaan omaa polkua kohti unelma-ammattia. Työssäoppimapaikkojen hankkiminen ja sellaisten tutkinnon osien valitseminen, jotka mahdollistavat parhaiten etenemisen omalla polulla, kannattaa tarkkaan miettiä yhteistyössä ohjaajan kanssa. Koska työssäoppimisen ohjaaja usein on myös opiskelijan oma ryhmäohjaaja sekä alan ammatillinen opettaja, on hänellä hyvää kokonaiskuvaa opiskelijan tavoitteista ja kyvyistä sekä samalla tietämystä alasta sekä sen työelämästä. Siksi ammattialan opettaja on myös

hyvä hops - ohjaaja ammatillisessa peruskoulutuksessa, jonka yhtenä tärkeänä tehtävänä on juuri kouluttaa henkilöitä tämän päivän työelämään.

Koska käsi- ja taideteollisuusala on mahdollisuuksia täynnä, mutta joka myös nähdään hyvin vaikeana alana, on tärkeää antaa opiskelijalle realistista käsitystä työelämästä sekä tavoitteeseen pääsemisestä. Kolmivuotinen ammatillinen peruskoulutus käteä - alalla antaa vasta hyvää perusosaamista, tietoja ja taitoja alalle. Siinä otetaan vasta alkuaskeleita alan osaajana eli ollaan siis vasta työelämän polun alkupisteessä. Se mihin polku vie ja henkilökohtainen elämä kuljettaa, ei tiedä kukaan. Mutta kun annamme opiskelijoille ja heidän ajatuksilleen sekä erilaisille valinnoille mahdollisuuden, se polku vahvistuu ja levenee ja siitä voi haaraantua paljon erilaisia pieniä polkuja ja mahdollisuuksia. Oppilaitoksessa rakennettu hops on vain yksi työkalu ja kompassi, joka auttaa tämän prosessin jäsentämisessä, aktivoittaa ja ohjaa eteenpäin sekä samalla mahdollisesti myös vähentää matkalla syntyvää hämmennystä. Toivottavasti ammatillisen koulutuksen koulutuksenjärjestäjillä yleisesti Hops ei ole hups vaan must!

Lähteet:

OPH 2012:10. Oppaat ja käsikirjat. Ammatillisen perustutkintojen perusteiden toimeenpano ammatillisen peruskoulutuksena ja näyttötutkintona.

OPH 2012:9. Oppaat ja käsikirjat. Arvioinnin opas – ammatillinen peruskoulutus ja näyttötutkinnot.

Penttinen, L., Skaniakos, T., Ansela, M. & Plihtari, E. (toim.) 2008-2011. HOPS-OHJAUS osaamista, yhteistyötä ja hyvinvointia.

Muita tärkeitä asiakirjoja:

Perustuslaki 731/1999

Yhdenvertaisuuslaki 21/2004

Euroopan ihmisoikeussopimus (199900063/1999)